

3. Tradicionalisti a modernisti (1956 - 1963)

Disproporcia medzi inštitucionálnymi snahami opätovne dostať pod kontrolu život slovenskej literatúry a jeho faktickým fungovaním sa po roku 1956 prejavovala na jednej strane úsilím centrálnej moci vrátiť literárny život do podoby zjazdov, plenárok či konferencií, s čím súvisia pokusy o opätovné rekriminovanie autorov, na strane druhej spontaneitou pre literatúru prirodzených prejavov. Prvú líniu, povedzme líniu grémií, reprezentuje to, čo signalizovali už od roku 1957 oficiálne spisovateľské zasadnutia, resp. v roku 1958 zjazd KSSZ a XI. zjazd KSC a čo, vychádzajúc najmä z direktív ostatných dvoch, označil Ladislav Štoll na celoštátnej konferencii ZČSS 1. a 2. marca 1959 za „*nutnosť skoncovat' s tradíciou ducha druhého zjazdu spisovateľov*“. Terčom kritiky sa stal najmä ten rozmer zjazdových vystúpení, ktorý prostredníctvom explikácie sloganu o svedomí národa vniesli do diskusie J. Seifert, F. Hrubín, V. Kaplický, resp. D. Tatarka. Išlo o chápanie tvorby ako individuálnej, vlastnou mravnosťou krytej činnosti, o neprijateľnosť situácie, v ktorej jedni môžu publikovať a iní nie. Takýto prístup, samozrejme, rozrušoval petrifikovanú predstavu o absolútnej podriadenosti umenia politickej moci a tým aj jeden zo základných princípov, na ktorých bola vybudovaná koncepcia literatúry ako služby pre vládnu ideológiu. V tejto súvislosti sa hovorí o „*nesprávnych názoroch na II. zjazde*“, o „*negatívnom odklone od skutočnosti*“, o „*úniku od spoločenskej funkcie literatúry*“, o „*priklone k apolitickosti*“ a oživuje sa atmosféra začiatku päťdesiatych rokov, okrem iného aj v podobe spisovateľských „*pozdravov zjazdu strany*“ a úsilí revitalizovať myšlienku jednotného spisovateľského frontu.

Na úrovni „*každodenného*“ literárneho života sa tieto napätia konkretizovali do podoby útokov voči „*mladej literatúre*“ a do rozsiahlej diskusie o tradicionalizme a modernizme, ktorá vo svojej podstate bola prirodzeným generačným sporom medzi „*starými*“ a „*mladými*“: „*... je predsa celkom zákonité, ak sa nastupujúce literárne pokolenie búri proti niečomu, čo bolo tesne pred ním a čo je okolo neho. (...) ... sú to tendencie, ktoré treba brať vážne*“ (Bžoch, 1958, s. 6). Do tejto atmosféry zapadá aj diskusia o folklóre na stránkach Kultúrneho života v roku 1958, ktorá sa viedla, o. i. aj ako polemika voči „*presile folklóru*“ v súdobej literárnej tvorbe. Impulzy pre jej začiatok nachádzame už rok predtým v Mladej tvorbe, keď Milan Ferko, „*búriac sa proti konvenčnosti*“, revoltuje aj „*proti 'folklorizácii' poézie*“. (Ferko, 1957, s. 1 - 2). Konkrétnym literárnym výrazom týchto sporov bolo spontánne generačné vystúpenie skupiny mladých básnikov v štvrtom čísle Mladej tvorby v r. 1958. Ich radikálne – „*... Ustúpte od kol'ají, príde tam rýchlik*.“ (Mladá tvorba, 1958, č. 4, s. 8) - a manifestačné predstavenie sa dostatočne zreteľne ukazuje, že slovenská literatúra sa na rozdiel od

predchádzajúcich rokov, kedy dominovalo delenie na tých „čo sú za“ a tých „čo sú proti“, vrstvi osobnostne (tu bolo signálom Rúfusove autorské gesto) a generačne a navyše sa aj skupinovo diferencuje.

Prezentácia básnikov „asociatívneho princípu“ (L. Feldek, J. Stacho, J. Ondruš, J. Mihalkovič - označujú sa často aj ako „konkretisti“ či „trnavská skupina“), významne zasahujúcich do poézie, literatúry pre deti a mládež i do teórie a praxe umeleckého prekladu, je explicitnou umeleckou indíciou nadväzovania kontinuity dobovej literatúry s domácou literárnou tradíciou i s modernou svetovou tvorbou (český poetizmus, J. A. Rimbaud, G. Apollinaire). Túto skutočnosť potvrdzujú aj retrospektívne uvažovania o slovenskej literatúre 20. storočia (J. Špitzer), diskusia o literárnom dedičstve a tradíciách, diskusie o mladej próze a mladej literárnej kritike v rokoch 1960 - 1961. Napĺňa sa predstava z polovice päťdesiatych rokov artikulovaná najmä Dominikom Tatarkom: ťažisko literárneho života sa prenáša z rokovacích siení a sál na stránky literárnych časopisov, ktoré (najmä Mladá tvorba a Slovenské pohľady) „*sa menia z časopisov registrujúcich a odzrkadľujúcich pohyb literatúry na časopisy - centrá spontánne sa diferencujúceho literárneho diania*“ (Matejov, F.: cit. št., s. 54). Spontaneita dynamizujúca pohyb literatúry koincidovala s dynamikou sociálneho pohybu vôbec. V apríli 1963 (22. 4.) sa v Bratislave schádza v rámci príprav na III. zjazd čs. spisovateľov konferencia slovenských spisovateľov. Na začiatku diskusie privítal Dominik Tatarka na zasadnutí Ladislava Novomeského. V ten istý deň výbor zväzu zrušil uznesenie výboru Slovenskej sekcie ZČSS z 12. marca 1951 o vylúčení L. Novomeského zo Zväzu spisovateľov a obnovil jeho členstvo vo Zväze slovenských spisovateľov. Rehabilitácia Novomeského, jeho nová tvorba i reedovanie starších prác, vracia do literárnej prítomnosti jednu z významných vrstiev slovenskej literárnej tradície - medzivojnovú ľavicovú avantgardu, predstavovanú práve textami Novomeského a časopisom DAV. Súčasne je tento akt signálom prielomu do reliktných vrstiev dogmatického stalinského politického myslenia. Nejde však o rozrušenie hraníc socialistického systému, hľadajú sa len inšpiračné momenty v jeho doterajšej histórii. Takým je predovšetkým XX. zjazd KSSZ a v literárnych intenciách II. zjazd spisovateľov. V súvislosti s prípravami toho tretieho sa vyslovujú nádeje na „*obnovenie jeho ducha*“, pretože „*prihlásiť sa k II. zjazdu značí prihlásiť sa k XX. zjazdu KSSS ... značí protestovať proti potlačeniu obrodných snáh v našom živote od konca roku 1956...*“ (Chorváth, 1963, s. 1). Spomínaná konferencia hodnotí II. zjazd „*ako vážny pokus o zápas proti dogmatizmu*“. Tretí zjazd (22. - 24. 5. 1963) potom skutočne oživoval „*ducha*“ zjazdu predchádzajúceho, „*vyhlasoval*“ sa za kľúčový bod v procese destalinizácie (Mináč) a zazneli

aj slová, podľa ktorých „*ani v socialistickej literatúre niet a nemôže byť jednoty v metóde. Je to proti prirodzenosti umenia, ktoré je v každom prípade plodom individuality. Preto v tejto oblasti ...je jedinou múdrou politikou politika znášanlivosti*“ (Mináč, 1963, s. 6). Zjazd sa však nestal žiadnym „významným medzníkom“. To, čo „oznamoval“ bolo len oficializovaním faktického stavu vrstviacej a diferencujúcej sa literatúry.

Spor tradicionalistov a modernistov, ktorý možno trochu zjednodušene označiť za spor „starých a mladých“ sa skončil dočasným presadením princípov prirodzenej diferenciácie literárneho organizmu, koexistencie „jedných aj druhých“, zdynamizoval literárny život i literárny proces. Spisovateľský zjazd tieto skutočnosti, presne v duchu stereotypných socialistických rituálov, len autoritatívne „vyhlásil“ za fakt.

Signály, ktoré sa v literárnom živote na Slovensku objavovali približne od polovice päťdesiatych rokov, ohlasovali averziu autorov voči individuálnemu základu tvorivej umeleckej činnosti a voči dôrazu na tematizáciu kolektívneho, triednymi kritériami určovaného subjektu. Do centra pozornosti a do diskusií sa dostávajú problémy ľudskej individuality, jedinečnosti, originalnosti, neprenosnosti individuálneho ľudského osudu a osobnej zodpovednosti zaň. Debaty o tejto problematike zasahujú aj do roviny tém literárnych diel, aj keď väčší priestor v nich dostávajú existenčné problémy človeka, než problematika ich umeleckého stvárnenia. V každom prípade sa však viedol spor aj o zmysel literatúry ako suverénnej duchovnej aktivity, vyrastajúcej z možností slobodnej ľudskej a umeleckej voľby. Upozorňovanie na suverenitu umeleckej tvorby dostáva do hry problém jej autonómnosti a autenticity ako možnosti sebauskutočnenia, čo v konečnom dôsledku znamenalo snahu vyvliecť umenie spod kontrolných a riadiacich mechanizmov politickej moci. V každom prípade išlo o zdôrazňovanie individuálneho rozmeru ľudského života, o akcentovanie problému subjektivity a v neposlednom rade aj o rehabilitáciu autora literárneho diela a jeho pozície v živote spoločnosti. Na túto dimenziu dobovej situácie upozorňujú diskusie o práve autora na individuálne jedinečné videnie a predvedenie sveta. Tieto charakteristiky sa viažu na podstatnú časť vtedajšej literatúry a na uvažovanie o nej. Do centra pozornosti sa v týchto úvahách dostáva človek, subjekt ako výsledok principiálne dialogických životných situácií, ako výsledok interakcií, ovplyvňovania a vzájomného pôsobenia.

Už sme uviedli, že päťdesiate roky, najmä vo svojej prvej polovici, fixovali u nás predstavu, že jednotlivý človek, samostatné ľudské individuum nie je hýbateľom vecí ľudského sveta, ale že táto úloha patrí „pracujúcej triede“. Masy ľudí boli označované za „subjekt dejín“, za

dominantný „subjekt spoločnosti“. Socialistický svet bol principiálne odludštený, zbavený individuálneho rozmeru. Človek ako jednotlivec, ako subjekt napríklad rodiny bol pre tento svet mŕtvy. Podobne autor ako individuálna kategória vlastne nejstvoval. Existoval len autor - člen kolektívneho zväzu, autor – člen socialistickej spoločnosti. Až takto kolektivizované „JA“ bolo subjektom socialistickej kultúry a literatúry. Úspešnosť autora potom priamo závisela od jeho schopnosti „zabit“ vlastnú individualitu a včleniť sa do kolektivisticky založenej society. Dobový jazyk to označoval ako „schopnosť jednotlivca splynúť s kolektívom“. Dôraz na individuálnosť a subjektívnosť sa označoval ako „buržoázny individualizmus a subjektivizmus“ a bol v striktnej protipozícii voči tzv. socialistickému spôsobu života. Je preto prirodzené, že reakciou na toto všetko bola v čase uvoľňovania sa politického tlaku približne od polovice päťdesiatych rokov, práve zosilnená individualizácia výrazu a umeleckého obrazu, ako aj podčiarknutie intímnej sféry človeka. Ak v tom čase v západoeurópskom myslení prevládali koncepcie, ktoré hovorili o decentracii subjektu, o umieraní človeka ako činného subjektu, o smrti autora (Foucault), tak základným a primárnym sa u nás stáva úplne opačný pocit. V našom prostredí dominuje strach o prežitie človeka ako aktívneho subjektu, úzkosť z možnosti jeho odludštenia, úsilie hľadať ľudskú tvár človeka. Akcentuje sa pojem individuálnej zodpovednosti za seba samého, za svoje vlastné konanie. Zdôrazňuje sa autenticita človeka ako výraz jeho originálneho sebauskutočnenia vo vlastnom diele a človek je „vyvolaný zo stratenosti v tých druhých“ (Scruton, 1991, s. 289). Do hry sa postupne dostáva pojem existencie, individuálnej zodpovednosti a individuálnej slobody.

Všetko to, čo sme uviedli, postupne získava svoj výraz aj v tematickej rovine literárnych diel. Nastáva posun k ich subjektivizácii, k reflexii ľudskej individuality a intimity. To postupne viedlo k odkrytiu prítomnosti subjektu v texte, čím sa otvoril a priestor pre čitateľskú subjektivizáciu v podobe možnosti identifikovať sa s tematizovanými problémovými situáciami. Čítanie sa stáva otvorenou možnosťou pre dialóg „individuálneho Ja s tým druhým“. Ide doslova o rehabilitáciu čitateľa a čítania, pretože kolektivismus, nech sa to zdá akokoľvek absurdné, deštruoval aj oblasť čítania. To nebolo v prvej polovici päťdesiatych rokov doménou súkromia, sféry privátneho, intímneho, tichého zvládania umeleckých textov. Požadovalo sa čítanie verejné, čítanie ako otvorené zaujatie ideologického postoja. Jeho výrazom boli masové čitateľské konferencie čitateľov laikov. Nebol to priestor pre odbornú diskusiu, ale išlo o fórum verejného prijatia alebo verejného

odsúdenia novej knihy a jej autora. Išlo o priestor, kde sa *kolektívne formuloval jediný správny význam a zmysel diela*.